

ALEVİLİĞİN SOSYOLOJİK ÖĞRETİMİ

Beyhan ZABUN*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin toplumsal yapısında bir sosyal gerçeklik olan Aleviliğin sosyolojik olarak nasıl öğretilbileceğine ilişkin ortaöğretim sosyoloji programında revizyon yapılması önerisidir. Sosyoloji dersi öğretim programı ve ders içeriği Aleviliğin toplumsal bir gerçeklik olarak öğretilmesi için diğer derslere göre daha uygundur ancak program kapsamında böyle bir içerik yoktur. Son programdan önce uygulanan 8 programda da Aleviliğe ilişkin bir içerik yer almamıştır. Aleviliğin, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programlarına eklenmesi ve ilgili içeriğin ders kitaplarında oluşturulması tartışmaları bitirmek yerine daha da arttırmıştır. Aleviliğin bir ders içeriği olarak öğretimine ilişkin sorunlar konunun hassasiyetinden, konuyla ilgili tarafların yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Çalışmada tartışmalı boyutlarının çok fazla olmasına rağmen Aleviliğin bilimsel-sosyolojik bir yaklaşımla ortaöğretim sosyoloji öğretim programına entegre edilmesi için program geliştirme süreç ve unsurları incelenmiştir. Aleviliğin yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanmış son ortaöğretim sosyoloji öğretim programı kapsamında nasıl ele alınabileceğine ilişkin öneriler ortaya konmuştur. Program kapsamı incelendiğinde Aleviliğin program içeriğine, toplumsal yapının bileşenleri, toplumsal yaşamın zorunluluğu, birlikte yaşama kültürü, din kurumu, kültür, toplumsal bütünleşme, toplumsal kontrol, toplumsal çatışma ve dışlama vb. başlıklarda eklenebileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, sosyoloji öğretimi, Aleviliğin sosyolojik öğretimi

SOCIOLOGICAL TEACHING OF ALEVISM

Abstract

The purpose of the current study was to propose a revision in the secondary education sociology curriculum regarding how to teach Alevism as a social reality within the social structure of Turkey. The arguments over including Alevism in the teaching program of the course of Education of Religion and Ethics and making an arrangement in the content of the course books have not come to end but increased. The problems regarding the teaching of Alevism as a course content result from the sensitivity of the subject and from the approaches of the parties. Even though there are a great many controversial topics in the study, the processes and components of curriculum development were analyzed in order to integrate Alevism into secondary education sociology teaching with a scientific and sociological approach. The recommendations about how to deal with Alevism within the content of the latest secondary education sociology curriculum that was prepared according to constructivist approach were put forward.

Keywords: Alevism, Sociology Teaching, Sociological Teaching of Alevism

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, bzabun@gazi.edu.tr

Giriş

Toplumsal Yapı – Din İlişkisi

Sosyologların tanımı üzerinde asgari bir uzlaşma sağlayamadıkları din kavramı, farklı şekillerde ele alınmıştır. Tanımı yapanın tabiat, insan, toplum algısına göre değişen tanımların ortak yönlerinin senteziyle dahi tam anlamıyla bir tanım yapılabilmesi mümkün değildir. Temel toplumsal bir kurum olması dolayısıyla ve hemen hemen bütün dünya toplumlarında farklı şekillerde görülen bir olgu olarak dinin, bu farklı görünümlerin analizinde tarihsel, coğrafi ve genel anlamda toplumsal (bireysel psikolojik, sosyal psikolojik, antropolojik, folklorik) olarak farklı yönleriyle tanımlanması güçleşmektedir. Bu çerçevede dine ilişkin temel kavram, olgu ve problemlerin sosyolojik olarak sistematize edilmesi, belirli kategorilerin oluşturulması, bu kategorileri oluşturan iç unsurların benzerlikleri, farklılıkları, iç tutarlılıkları, ilişkileri birlikte ele alındığında, tartışılan olgu/olaya ilişkin sosyolojinin diğer alt dallarına göre sınırları daha belirsiz, yöntemsel olarak daha sorunlu bir alan karşımıza çıkmaktadır.

Genel anlamda din tanımlarında ortak olan “kutsal”, “inanç sistemi”, “yaratıcı”, “üstün güç”, “kurallar”, “törenler”, “metafizik alan” vb. kavramların somutlaştığı tekil olayların, somut örneklerin hangi ölçüde genel kategoriye girebildiği -Bu noktada çalışma kapsamında ayrıntılı olarak ele alınacak olan bu sorun örneğin, Alevilik-Sünnilik bağlamında, “Aleviliğin İslam dinî içindeki yeri”, “Cemvelerinin statüsü” vb. konularda somut olarak karşımıza çıkmaktadır- üzerine yapılan yorumlar ve tartışmalar din sosyolojisi ile ilgili problemlerin ele alınmasını daha da güçleştirmektedir.

Felsefe tarihinde metafiziğe ilişkin spekülasyonlar, etik tartışmalar, inanç ve inanç doğrultusunda yapılan pratik ve törenlere ilişkin değerlendirme ve yorumlar, İslam dünyasında ve Hristiyan Batı dünyasındaki din felsefesi tartışmaları, beşeri inanç sistemlerinin içerikleri ya da ilkel toplulukların dinsel inanç ve pratiklerinin felsefi olarak irdelenmesi, dinin toplumsal yönünü anlamada yetersiz kalmıştır. Bilim olarak felsefeden daha sonra geç dönemde ortaya çıkan sosyoloji ve kurumlar sosyolojisinin temel bir alt disiplini olarak din sosyolojisi yöntemi, temel kavramları, problemleri bakımından önem arz etmektedir. Sosyolojinin ortaya çıkışından önce de genel anlamda toplumsal bütün olgulara, dar anlamda din ve dine dair bütün olgulara ilişkin filozoflar, siyasetçiler, pedagoglar, din adamları, hukukçuların çözümlenme, yorum, değerlendirme ve sorunlara ilişkin çözüm önerileri olmuştur ancak bu düşünceler ve tespitler genel olarak yöntemsiz ve normatif yaklaşımlardır. Tarihsel olarak İbn Haldun(1322-1406), Auguste Comte’tan(1798-1857) önce kendi ifadesi ile “kendi kurduğu Umran İlmi”nin (Mukaddime, 1988:253) içeriğinde dinî sosyolojik olarak ele aldığı için bu genellemeden ayrı değerlendirilebilir.

Sosyoloji; insan ilişkilerini, bu ilişkilerden doğan kurumları, toplumsal yapıyı, kültürü ve toplumsal değişmeyi inceleyen bilimdir. Tanımda geçen temel toplumsal kurumlardan birisi de dindir. Öyle ki Dönmezer (1982:215)'e göre Türk toplumu için eksen kurumlar, yani diğer kurumların ona göre şekillendiği kurumlar aile ve dindir. Dönmezer'in bu tespiti ortaya koyduğu yıllara göre sekülerleşen Türkiye'nin toplumsal yapısına rağmen din, yapı içerisindeki merkezi yerini korumaya devam etmektedir (Arslanoğlu,2012: 126). Laik devlet yapısı içinde dinin yeri, din-siyaset, din-eğitim, din-ekonomi, diğerlerine oranla ilişkisinin daha zor kurulabileceği öngörüsünü Türkiye'nin toplumsal yapısında geçersiz kılan ve tartışmaların hiç bitmediği din-spor ilişkileri, dinin temel toplumsal kurumlardan biri olma özelliğini pekiştirmektedir.

Nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan Türkiye'de dinî toplumsal yapı, geniş anlamda İslamiyet, İslamiyet'in alt ekolleri, tarikatlar, cemaatler, din eksenli diğer örgütlenmeler, Aleviliğin bu bağlamda konumu tartışmaları ve farklı toplum kesimleri tarafından algılanışı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dinin inanç esasları dışında günlük hayat içinde yaşanan kültürel, folklorik boyutu, laik devlet yapısı içinde sekülerleşen toplumsal yapı, insan ilişkileri ve toplumsal değişim süreçlerindeki görünümü, sosyolojik olarak asıl içeriği teşkil etmektedir. Dar anlamda Türkiye'de yaşayan gayrimüslimler ve tanrıtanımazlar sosyolojik olarak toplumsal yapının bir unsuru olmalarının yanı sıra bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Türkiye'nin toplumsal yapısında Alevi nüfusunun ne kadar, Sünni nüfusunun ne kadar olduğuna dair yapılan sübjektif, bilimsel olmayan tartışmaların dışında Alevilik diğer inanç kategorileri gibi demografik bir gerçekliktir. Bu bakımdan bir olgu olarak Alevilik, somut olarak Alevi bir birey, bir Alevi köyünde bulunan cemaat ya da kentte dernek şeklinde örgütlenmiş bir Alevi toplumsal grubu, Türkiye'nin toplumsal yapısında temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aleviliğin tarihsel, dinî ve siyasi bir olgu olarak bütün boyutları ile bir tartışma gündemi olması ve bu güncelliğini koruması, sosyolojik olarak anlaşılmasını ve doğal olarak Türkiye'nin toplumsal gerçekliği olması dolayısıyla eğitim yoluyla, özellikle formel eğitim yoluyla yeni kuşaklara bilimsel olarak öğretilmesini gerekli kılmaktadır.

Toplumsal Yapı – Din – Eğitim İlişkisi

Literatürdeki tanımların ortak yönlerinden hareketle bir davranış değişikliği süreci olan eğitim, temel toplumsal kurumlardan birisidir. Eğitimin temel işlevi, bireyleri içinde yaşadıkları toplumun bir ferdi haline getirmektir. Siyasal, ekonomik vb. diğer işlevleri ile eğitim, bireyleri informal ve formel olarak sosyalleştirir.

Sosyalleştirme kavramı, bireyin içinde yaşadığı toplumun kuralları çerçevesinde eğitilerek şekillendirilmesi ile ilgili bütün işlemleri, olgu ve oluşumları ifade eder (Ergun, 1994:57). Süreç içinde bireyin aktif olarak içinde yaşadığı kültürün özelliklerini kazanmasına kültürlenme, aynı sürecin toplumun eğitim yoluyla bir işlevi olarak gerçekleştirilmesine ise kültürleme denir. Kültürlenme ve kültürleme

yoluyla bireyin toplumun bir ferdi haline gelmesi eğitimin en genel ve temel işlevidir (Ertürk, 1986:7).

Örgün öğretim kapsamında okulda bir program çerçevesinde, belirli yöntem, araç-gereçlerle yapılan ve sürecin sonunda değerlendirildiği öğretim etkinliklerinde birey farklı boyutlarda sosyalleşmesini sürdürür. Örneğin eğitimin siyasal işlevi, bireyi içinde bulunduğu devlet yapısının istediği niteliklerde bir vatandaş olarak yetiştirmektir ve birey okulöncesiinden yükseköğretime bütün öğretim kademelerinde ders içerikleri, kitaplar, sosyal etkinlikler, törenler vb. ile siyasal olarak sosyalleşir.

Temel din eğitimi ve bireyin dinî sosyalleşmesi ailede başlar. Daha çok inanç esaslarının öğretimi ve bu çerçevedeki din kültürünün aktarılması ile dinî kimlikleri şekillenmeye başlayan bireyler, farklı dinî sosyalleşme ortamlarında (ibadethaneler ve buralarda yapılan dinî eğitim, dinî gruplar, akran grupları, dinî amaçlı diğer sosyal organizasyonlar vb.) düşünsel ve pratik olarak dinî kimliklerini edinmeye devam ederler. Bireylere dinî kimlik kazandırılması ile ilgili sosyalleştirme sürecinin ve eğitim içeriğinin uygulanmasının zamanı, hızı, yoğunluğu ya da hiç yapılmaması, genel toplumsal yapıya, siyasal yapıya, aile yapısına, eğitim sistemi yapısına ya da kendi tercihlerine göre davranabilmesi durumuna göre bireyden bireye farklılık gösterir. Türkiye’de bireyin Sünni-Hanefî, Alevî, Caferî ya da tanrıtanımaz olması süreci toplumsal yapıda ailede başlayan dinî sosyalleştirme sürecine göre şekillenir. Örgün milli eğitim sistemi yapıları içerisinde ise devletler ve toplumlar, eğitimin genel amaçları ve siyasal işlevleri doğrultusunda bireyler yetiştirmek ister. Bu amaca dönük bütün öğretim içerikleri ve öğretim etkinlikleri süreci sonunda bireylerde öngörülen davranış değişikliklerinin ortaya çıkması beklenir. Türkiye’de “din kültürü ve ahlak bilgisi” adı altında uygulanan din öğretimi (müfredatlara eklenen Kur’an-ı Kerim, Hadis, Sıyer vb. seçmeli dersler, İmam-Hatip Ortaokulu ve Liselerinde yapılan din bilimleri öğretimi bu kapsam dışındadır) ilk ve ortaöğretim kademelerinde anayasal-zorunlu (T.C. Anayasası, Madde: 24) ders olarak düzenlenmiştir.

Aleviliğin Öğretim Programlarında Yer Almasına İlişkin Tartışmalar

Aleviliğin ders programlarında yer almasına ilişkin tartışmaların odak noktası genel olarak Aleviliğin ne olduğu, İslamiyet içerisindeki yeri, tarihsel kökenleri, Sünnilikle benzeşen ve farklılaşan yönleri itibarıyla inanç esasları ve pratikleri, bütün bu başlıklarda Sünnî bakış açısı ve çok farklı şekillerde ortaya çıkan Alevî bakış açıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Tartışma konusu başlıklarda şüphesiz sosyolojinin diğer sosyal bilimlerin verilerine ihtiyacı vardır.

Genel anlamda Alevilikle ilgili tartışmaların tarafları kategoriler oluşturamayacak şekilde de olsa ana hatları ile belirlidir. En genel toplumsal kategoriler olarak

Aleviler ve Sünniler olmak üzere tartışmanın tarafları iki kesim olarak ifade edilebilir ancak bu sınıflama, soruna tarafların yaklaşımını belirlemek açısından da sorunludur. Şöyle ki bir tüzel kişilik olmasına rağmen öncelikle konunun ana muhatabı devlet ve onu yöneten siyasi iktidardır. Doğal olarak siyasi iktidarın toplumsal, siyasi, ideolojik özellikleri bu bağlamda belirleyicidir. Siyasi partiler, sivil toplum örgütleri vb. bakımından alt kategoriler dikkate alındığında, örneğin konuya, liberal, milliyetçi, muhafazakâr, ulusalcı, İslamcı, tanrıtanımaz bakış açılarının farklılığı, tarafları özel yaklaşımları bakımından çeşitlendirmektedir. Bu noktada söz konusu problem milli eğitim problemi olduğundan, eğitimin ideolojik işlevi bakımından önce devletin, sonra siyasi iktidarın bakış açısını diğerlerine göre baskın kılmaktadır. Tartışmanın asli taraflarından Alevilerin, Alevilik bünyesindeki alt toplumsal grupların, ekollerin, sivil toplum örgütlerinin konuyla ilgili yaklaşım farklarının çeşitliliği konunun çerçevesinin belirlenmesini güçleştirecektir.

Aleviliğin eğitim programlarında yer alması ve örgün eğitimde öğretilmesi ile ilgili toplumsal talep/ihtiyacın tespitine ilişkin birçok araştırma yapılmıştır. Alevilik ve Bektaşiliğin din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde öğretimi, toplumda ve yükseköğretim öğrencileri arasında Hacı Bektaş Velî algısı, eğitim programlarında ve ders kitaplarında Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili içeriğin ele alındığı değişik araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar konunun toplumsal bir olgu olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Yılmaz, 2009; Zengin, 2010; Işık vd. 2010; Okur, 2012; Çiftçi, 2011; Öztaşkın, 2012).

Program geliştirme hareket noktası olarak toplumsal talebin belirlenmesinde toplumun ihtiyaçları, bu ihtiyaçlar bağlamında toplumsal yapının ve yapı içerisinde bu olgu ya da soruna ilişkin gerçekliklerin bilimsel verilerle analiz edilmesi gerekir.

Aleviliğin öğretim programlarında yer almasına ilişkin Alevi toplumsal kesimlerinin talepleri genel çerçevede Aleviliğin “toplumsal bir gerçeklik” olarak tanınması ve tanıtılması şeklinde ifade edilebilir. Bu doğrultudaki taleplerin temel dayanağı ise genel Alevi bakışı ile iddia edildiği şekli ile, “devletin Sünni yapısı, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Sünni yapısı, bu doğrultuda geliştirilen ve uygulanan politikalar, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriğinin Sünni-İslam inancının inanç esasları, kuralları, kültürü doğrultusunda oluşturulduğu” yönündeki eleştirilerdir. Alevi toplumsal kesimler için talepler bağlamında tartışılan “Sünni devlet yapısının” perspektifi ile içeriğin ortaya çıkması temel bir sorunken, Sünni toplumsal kesimler için ise Aleviliğin statüsü, İslam dini içindeki yeri bakımından farklı bir içeriğin ortaya çıkması sorun teşkil etmektedir. Din öğretiminin, din kültürü ve ahlak bilgisi derisi çerçevesinde, doğrudan kendisinin tartışmalı olduğu bir toplumsal yapı ve eğitim

sistemi içerisinde farklı politik yaklaşımların içeriğe ilişkin endişeleri konuyu daha karmaşık bir hale getirmektedir.

Alevilik, 2010 tarihli program değişikliği sonucu din kültürü ve ahlak bilgisi 11 ve 12. sınıflar öğretim programına şu başlıklarda eklenmiştir (MEB, 2010: 64):

- 11. sınıf programında doğrudan bir atıf olmamakla birlikte İslam Düşüncesinin Siyasi-İktisadi Yorumları başlığı altında Şia konusuna, İslam Düşüncesinin Amelî-Fıkhi Yorumları başlığı altında ise Caferiliğe yer vermiştir.
- Alevilik müstakil bir konu olarak 12. sınıf programında İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar ünitesinde Alevilik-Bektaşılık alt başlığında, Cem ve Cemevi, Cemin Yapılışı, Semah, Musahiplik, Dua ve Gülbanklar, Muharrem Ayı ve Aşure şeklinde yer almıştır.

Program yaklaşımı doğrultusunda öğrenci etkinliklerine yönelik olarak Alevilikle ilgili kültürel unsurlara ilişkin bir içeriğin programda yer aldığı görülmektedir.

Aleviliği Neden ve Nasıl Sosyolojik Bir Perspektifle Öğretmeliyiz?

Toplum ve insan bilimlerinin, toplumsal yapıyı, insan ilişkilerini, toplumsal değişmeyi ve kültürleri anlamada önemli işlevleri bulunmaktadır. Örneğin toplum bilimleri, bireyler ve değişik toplumsal kümeler (sınıflar, çıkar grupları, milletler, dinler ve mezhepler, siyasi partiler) arasında iletişim yokluğunun, onların birbirleri üzerinde yanlış anlamalara elverişli ortam yarattığı yine bu yanlış anlamaların iletişim yokluğu ya da yetersizliğinden kısır döngü şeklinde şiddetlenerek önyargılara dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Ozankaya(1996,17)'ya göre kendimizi içinde bulunduğumuz çevreye uyarlanmanın bilimsel yolu olayların nasıl ortaya çıktığını incelemek, onlar hakkında neyin nasıl yapılacağını araştırmaktır. Günlük hayatın dayandığı sosyal temelleri canlandırarak sosyoloji aynı zamanda insan hayatını çeşitli yapılarını şekillendiren sosyal süreç ve yapıları açığa çıkararak eleştirel düşünmeyi geliştirmektedir (Eraslan, 2008: 254). Sosyoloji; toplum yaşamını, kurucu öğeleri ve bu öğeler arasındaki karşılıklı etkileri, düzenlilikleriyle ortaya koyarak aile, eğitim, devlet, ekonomi gibi toplumun temel kurumları hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Toplum yaşamının bilgili ve bilinçli olarak düzenlenebilmesinin yollarını açar. Giddens (2000:13) ise sosyolojinin yaşamımızda bize nasıl yardımcı olabileceğini kültürel farklılıkların bilincinde olma, politikaların etkilerini değerlendirme ve kendi kendimizi aydınlatma şeklinde belirtmiştir. Bu çerçevede değinilen temel ortak noktalar iletişim, iletişimsizlikten kaynaklı önyargı, önyargıdan kaynaklı toplumsal çatışmanın kısır döngü olarak devam etmesidir. Bütün bu toplumsal sorunlar Türkiye'de Alevi-Sünni toplumsal gruplarının birbirlerini karşılıklı algılamaları, tutumları ve bu

doğrultuda ortaya koydukları davranışları bakımından önemlidir. Söz konusu sorunlar, toplumsal hayatın bütün alanlarında somut olarak karşımıza çıkmaktadır. En genel ve soyut, üst düzeyde siyasal, çatışmacı söylemlerin yanı sıra somut, en insani, doğal bir olgu olarak evlilik (Alevi-Sünni evliliği) konusundaki sorunlar, durumun toplumsal bütünleşme bakımından boyutlarını ortaya koymaktadır. Aleviliğin çok yönlü olarak ortaöğretim sosyoloji derslerinde neden öğretilmesi gerektiğinin dayanağı ise ortaöğretim kurumlarında okutulan sosyoloji ders kitaplarında sosyoloji öğrenmenin yararlarına ilişkin içerik analiz edilerek çıkarılabilir (Erdem, 1999: 18-19):

“Sosyoloji sayesinde öğrenci; toplumu, toplumsal grupları, sınıfları, kurumları, değerleri, bireylerarası etkileşim ve iletişimde rol oynayan etkenleri ve içinde yaşadığı toplumsal yapıyı yakından tanır. Toplumsal çevreyle daha iyi ilişkiler kurmayı öğrenir. İnsanlara anlayışla yaklaşmak, başkalarını yargılamak nesnellığe dayanmak gerektiğinin bilincine varır. Toplumun yönlendirici rolünü, toplumsal grupların benzerliklerini, farklılıklarını, gizli ya da açık çatışmalarını gerçeğe uygun olarak algılar. Sosyoloji öğrenmekle, siyasi rejimler hakkında doğru bilgiler edinilir. Yönetenlerin, halkın ortak iyiliğini sağlamakla yükümlü oldukları anlaşılır. Hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir toplumsal düzende, ortak iyilik, hukuk üstünlüğü, toplumsal adalet gibi kavramların ortaya çıkamayacağını bilincine varılır.”

Lise ders kitabında sosyoloji öğrenmenin yararlarına ilişkin ortaya konan bu içerik, tüm unsurları ile Aleviliğin de bilimsel/sosyolojik öğretiminin yararları ve zorunluluğuna dayanak teşkil etmektedir. Örneğin objektif bir yaklaşımla “Toplumsal grupların benzerlik ve farklılıklarını, gizli ya da açık çatışmalarını gerçeğe uygun olarak algılar.” ifadesinde kendi toplumsal yapımız açısından da düşünülmesi gereken Alevi-Sünni ayrılığını, “Hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir toplumsal düzende, ortak iyilik, hukuk üstünlüğü, toplumsal adalet gibi kavramların ortaya çıkamayacağını bilincine varılır.” ideali ile birleştirildiğinde Aleviliğin sosyolojik öğretiminin önemi daha net ortaya çıkmaktadır.

Aleviliğin sosyolojik olarak öğretilmesi gerektiği iddiasının temel dayanaklarından birisi de eğitimin en temel işlevlerinden olan toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına dönük amacı gerçekleştirmeye yardımcı olmasıdır. Bu noktada Türk toplumunun dinî, kültürel bütünleşmesinde Alevi-Sünni ayrımı ve kesimlerin birbirini yanlış algılamaları sorununun sadece sosyoloji öğretimi ile çözülebileceğini iddia etmek yersiz olur. Aleviliğin sosyolojik öğretimi, bu bağlamda Alevi ve Sünni toplumsal kesimlerin, özellikle Sünni toplumsal kesimlerin Aleviliği tanımaya, yanlış algılamalarını gözden geçirmesine ve anlamasına yardımcı olabilir. Bu bağlamda bu anlama aynı zamanda sosyolojik bir çıkarımadır. Bu bakış açısı modern-postmodern anlayışın kendine özgü özellikleri bağlamında ürettiklerinin anlaşılmasında,

oluşan yeni ilişki örüntüleri algılamada bu bilgi bireylere yardımcı olacaktır (Eraslan, 2011:132).

Alevîliğin sosyoloji programına uygun içerikte entegre edilebilmesinde dikkat edilmesi gereken temel noktalar, program geliştirmenin ana unsurlarının dikkate alınarak yapılmasıdır. Bu bağlamda toplumsal kurumların, tarihsel ve toplumsal hayatın bilimsel analizi önemli yer tutmaktadır. Bu çerçevede Alevîliğin tarihsel-toplumsal bir olgu olarak toplumsal yapıdaki yerinin objektif bir biçimde tespit edilmesi gerekmektedir. Alevîliğin tarihsel olarak ele alınışındaki yöntemsel sorunlar, sübjektif yorumlar sosyolojik yaklaşımı güçleştirmektedir.

Ertürk (1986: 26)'e göre program geliştirmenin en temel unsurlarından birisi eğitim felsefesidir. Devletler eğitim felsefeleri doğrultusunda eğitim politikaları üretir ve bu doğrultuda uygulamalar gerçekleştirir. Alevîliğin eğitim programlarında yer alabileceği ya da alması gerektiği tartışmalarının henüz çok yeni olması ve aslında Türkiye'nin dünyaya paralel yaşadığı önemli toplumsal değişme süreçlerinin bir sonucu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Devletin temel siyasi felsefesi, yönetenlerce anlaşıldığı ve yorumlandığı şekliyle eğitimin uzak hedeflerinin neler olduğunu belirler. Bu bakımdan daha önce vurgulanan dünyadaki değişimlere paralel, değişim içeriğinin boyutu ve hızının farklılık göstermesine rağmen değişim süreçleri Türkiye'de de benzer şekillerde ortaya çıkmıştır. Küreselleşme, kentleşme, orta sınıflaşma, kitle iletişim, evrensel değerlerin Türk devlet ve toplum yapısında önemli sorunlara rağmen yer bulmaya başlaması, Avrupa Birliği vb. süreçler bu bağlamda temel belirleyici süreçlerdir. Eğitim felsefelerinde köklü değişimlerin güç olmasının yanı sıra, toplumsal bir olgunun, sorunun eğitim yoluyla ele alınarak çözülmeye çalışılması bu noktada felsefeye ve bu felsefe doğrultusunda geliştirilecek politikalara bağlıdır.

Alevîliğin toplumsal yapıdaki yeri, algılanışı, sorunlar, bu bağlamdaki her soruna ilişkin toplumsal kesimlerin ve devletin çözüm önerileri-beklentileri, aynı şekilde çekinceler ile birlikte Alevîliği dinî, siyasî tartışma gündeminin sürekli bir konusu haline getirmiştir. Son yıllarda siyasal iktidarların bu konu üzerine ürettikleri, ortaya koydukları politikalar, sorunun eğitim açısından nasıl ele alınması gerektiği konusunda somut önerilerin ortaya konmasına neden olmuştur. Somut önerilerden birisi de uzun yıllardan beri tartışılmasının ardından Alevîliğin formel eğitimde, ders içeriklerinde öğretilmesi şeklinde olmuştur. Eğitimin genel amaçlarına paralel olarak toplumun uzak hedeflerine de uyum gösterecek şekilde bu bağlamda uygulamalar ortaya konmaya başlanmıştır. Öğretimin özel amaçlarından biri olması dolayısıyla, doğal olarak sosyoloji öğretimi için de geçerli olan, bilişsel alana dönük olarak, olguların bilgisi, kavramların bilgisi (Ertürk, 1986: 64), dar anlamda Alevîliğin öğ-

retimi açısından ayrıca önemlidir. Şöyle ki Sünni bir öğrencinin, Aleviliğe ilişkin dinî, kültürel bir olguyu, kendi sosyalleşme süreçlerinde informal olarak öğrenmesi büyük olasılıkla önyargılarla şekillenmiş mesnetsiz düşüncelerin aktarımı şeklinde olacaktır. Oysa Aleviliğe ilişkin en basit düzeyde, temel inanç unsurları ve pratiklerin formal eğitimde kavramsal olarak, bilişsel düzeyde öğretimi hem bilimsel-sosyolojik bilginin aktarımını sağlayacak hem de bu bağlamda önyargılardan kaynaklı yanlış algılamaları ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayacaktır.

Aleviliğin toplusal bir olgu olarak ele alınmasında ve anlaşılmasında sosyolojiden beklenen işlev, sosyolojinin algılanışından kaynaklı yöntemsel bir sorunu da beraberinde getirebilir. Aleviliğin tarihsel, antropolojik, siyaset bilimsel ele alınışlarında işaret edilen potansiyel sorunlar sosyolojizm problemini de doğurabilir. Kuşkusuz, çok boyutlu, toplumsal yönleri ile Aleviliğin ele alınışı ve öğretim programlarına konulması, bilimsel/sosyolojik bir içeriğin ortaya konmasına bağlıdır. Bu içeriği, konunun paydaşı bütün kesimler tarafından uzlaşılarak oluşturulabilmesi ise Alevilik toplumsal olgusunun algılanışı -farklı Alevi gruplarının Alevilik algıları da dâhil olmak üzere- bakımından gerçeklik-ideal sorunu oluşturmaktadır. Sorunun eğitimbilimsel çözümü ise Türk milli eğitiminin ideal genel amaçları, özel amaçları, ortaöğretim sosyoloji dersi öğretim programının ideal genel ve özel amaçları, temel kavram ve problemleri, yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda yapılacak ve öğrencilere yaptırılacak etkinlikler çerçevesinde ele alınmasıdır. Bu bakımdan olması gereken, sübjektif olarak olduğu iddia edilen içeriklerden öte, durum tespiti niteliğinde olanı ortaya koyan bir içeriğin oluşturulması, yaklaşım olarak sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır.

Hedef Kitlenin Özellikleri

Sosyoloji dersi, ortaöğretim düzeyinde, seçmeli ya da zorunlu oluşu, okul ve bölüm türlerine göre değişen 2 kredilik bir derstir. Eğitim sistemindeki dönemsel değişikliklere paralel olarak lise programında 3. ya da 4. sınıf düzeyinde yer almıştır. Dersin hedef kitlesini 17-18 yaş grubu öğrenciler oluşturmaktadır. Hedef kitlenin psikolojik, sosyal gelişim düzeyleri, dinî ve siyasal sosyalleşme süreçlerinde kimliklerinin belirli düzeyde olduğu dikkate alındığında dersin bu bağlamdaki işlevi ve bu işlevin gerçekleştirilebilmesi için nelerin yapılması gerektiğinin önemi artmaktadır.

İçeriğin Oluşturulması ve Paydaşlar

İçerik seçiminde en önemli nokta öğretim programında yer alan hedeflerle tutarlılık boyutudur. Genelde eğitim sistemi merkezi yönetimle yönetilen ülkelerde, özellikle de ülkemizde içerik seçimi merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilmektedir. Seçilmiş olan içerik merkezi yönetimin onayından geçmelidir. İçerik seçimin-

de temel ilkeler somuttan soyuta, basitten karmaşığa, kolaydan zora, yakın çevreden uzağa doğru yapılan bir sıralamadır (Demirel, 2000:34).

Türk milli eğitim sisteminin yapısı ve bu bağlamdaki örgütlenmesi bakımından yukarıda ifade edilen durum söz konusudur. Aleviliğin ilk ve ortaöğretimde öğretilmesinde dinî, siyasal tartışmaların ardından devletin, hükümetlerin ve Milli Eğitim Bakanlığı yönetimlerinin ilk iradelerini ortaya koymalarının ardından süreçler başlamıştır ve süreçlerin işleyişinde başat, belirleyici aktör devletin kendisi olmuştur. Demokratik toplumsal yapılarda, alınacak ve uygulamaya konacak kararlarda toplumsal kesimlerin katılımı önemlidir. Bu katılımın gerekliliği, eğitim politikalarının belirlenmesinde daha fazla önem arz etmektedir. Program geliştirme yaklaşımlarında sürecin iki önemli unsuru olarak toplumsal talep ve paydaşlar karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Aleviliğin ders programlarına entegre edilmesinde, konunun hassasiyetine ve toplumsal kesimlerin beklentilerine de paralel olarak paydaşların sürece katılmaları ve katkıları büyük önem taşımaktadır.

Sürecin paydaşları Milli Eğitim Bakanlığı, üniversiteler, Alevi sivil toplum kuruluşları, Alevi kanaat önderleri, Alevi dedeleri, Alevi toplumbilimciler ve diğer bilim adamları, dernekler, eğitim sendikaları, siyasi partiler, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri şeklinde sıralanabilir. Aynı şekilde, eğitimbilimciler, sosyal araştırma merkezleri, düşünce kuruluşları, strateji enstitüleri vb. ilgili diğer kişi ve kuruluşların katılımının sağlanacağı geniş tabanlı bir mutabakat çalışma grubunun oluşturulması da gerekir. Paydaşlar arasında Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerinin bulunması, bu kurumların yapısı itibarıyla belirli sorunlar doğurabilir. Aleviliğin din kültürü ve ahlak bilgisi ders programlarına entegre edilmesi sürecinde konuyla ilgili Alevi toplumsal kesimler ve Alevi örgütleri tarafından yöneltilen temel eleştirilerden birisi, içeriğin belirlenmesinde “devletin istediği Alevilik” ya da “Sünnileştirilmiş Alevilik” olarak ortaya çıkmıştır. Paydaşların çeşitliliği ile ulaşılmak istenen amaç sürecin demokratik, tartışmalı ve çok sesli olarak şekillenmesidir. Süreçle ilgili Sünni din adamlarının, bilim adamlarının ve toplumsal kesimlerin sınırlı da olsa bazı Alevi toplumsal kesimlerin ve sivil toplum örgütlerinin “İslam çerçevesi dışında bir Alevilik” iddiasında olduklarına yönelik eleştirilerin bulunduğu da dikkat çekmektedir. Bu bakımdan konu, ilgili bütün paydaşların temel konularda asgari uzlaşma sağlamalarını gerektirecek niteliktedir. Çoksesliliğin doğuracağı, çerçevenin, konunun sınırlarının belirlenememesi sorunu, ancak bunun demokratik bir yaklaşım olarak olumlu yönü, paydaşların içeriğin belirlenmesinde objektiflik, tutarlılık, empati vb. bakımlardan sorumlu davranmalarını gerektirecektir.

Söz konusu içerik, Aleviliğin Sünnilikten farklılaştığı inanç esaslarını kapsamaktadır. Örneğin çok tartışmalı konulardan birisi olarak Alevilikle ilgili temel ritüellerin cemevlerinde yapılması dinî, sosyolojik, antropolojik ve folklorik olarak bir olgudur. Cemevlerine ilişkin statü tartışmaları din sosyolojisinin, siyaset bilim ve siyaset sosyolojisinin olgu olarak tartışma argümanı olabilir ancak Cemevleri ibadethane midir, değil midir? Sübjektif, normatif tartışması içerik olarak sosyolojinin konusu değildir. İçerikle ilgili paydaşların konunun bütün boyutlarına ilişkin somut, program geliştirmeye yönelik önerilerini ortaya koymaları gerekir. Bu bakımdan ilgili bütün literatürün incelenmesi, objektif, durum tespiti niteliğinde sosyolojik, antropolojik, folklorik araştırma sonuçlarının analizi, konuyla doğrudan/dolaylı ilgili diğer kamuoyu araştırmalarının sonuçlarının tartışılması, konunun eğitimbilimsel olarak hangi boyutlarda sınırlandırılacağına ana hatlarının ortaya çıkması ile içerik oluşmaya başlayabilir. İçeriğin, sosyoloji öğretim programındaki ilgili başlıklara entegre edilmesi öğretim programındaki mevcut üniteler, konular, ana başlıklar, alt başlıklar ve temel kavramlar şeklinde olacağından genel, soyut anlamda çerçeve belirlidir. Bu noktada, örneğin toplumsal hareketlilik bağlamında göç olgusuna bağlı olarak köyden kente göç sürecinde Aleviliğin geçirdiği değişim, bilimsel araştırma verilerine, gözlemlere, mülakatlara dayalı olarak ele alınabilir.

2009 sosyoloji öğretim programının yapılandırmacı yaklaşımı genelde toplumsal olgu/olayların öğretimi bağlamında sosyoloji öğretimi açısından, özelde ise Aleviliğin öğretimi açısından uygun bir programdır. Şöyle ki konu içeriklerine doğrudan dâhil edilmese dahi uygun öğrenci etkinliklerine, projelere, okuma parçalarına Alevilikle ilgili unsurların eklenmesi mümkündür. Bu noktada daha önce de belirtildiği gibi toplumsal değişme süreçlerinin sonuçları ve program yaklaşımı belirleyicidir. 2009 programından önce uygulanan 8 programın hiçbirinde böyle bir içeriğin yer alması hem dönemsel, toplumsal şartlardan hem de programların özelliklerinden kaynaklı olarak mümkün olmamıştır.

Alevilikle ilgili içeriğin oluşturulmasında öğretimin en temel ilkelerden birisi olarak güncellik dikkate alınmalıdır. Bu ilke öğrencilerin yaşadıkları hayatın gerçekleri ile karşı karşıya gelmelerini; yakın çevre, yurt ve dünya olaylarına karşı ilgi duymalarını sağlamak için ders konuları ile aktüel olay ve sorunlar arasında ilişki kurulmasını öngörmektedir (Büyükkaragöz; Çivi, 1994:58).

Alevilik öğretim programına, toplumsal yapının bileşenleri, toplumsal yaşamın zorunluluğu, birlikte yaşama kültürü, din kurumu, kültür, toplumsal bütünleşme, toplumsal kontrol, duyuşsal-olumlu bir yaklaşımla toplumsal çatışma ve dışla-

ma vb. başlıklarda program geliştirme sürecinin unsurları doğrultusunda eklenebilir. İçerik, akademik bilgi içeriği olabileceği gibi öğrenci etkinliklerine yönelik de olabilir. Bu noktada her konuya uygunluğu bakımında geleneksel Alevi kültürünün, geleneksel Sünni kültürle benzeşen, örtüşen, ayrışan yönleri etkinliklerde ele alınabilir.

Bilimsel, sosyolojik bir yaklaşımın konusu olmamakla beraber eğitim ve öğretimde duyuşsal amaçlar ve bu doğrultuda içerik ve etkinlikler önemli yer tutmaktadır. Değer verme, önem atfetme şeklinde ortaya çıkan ve somut kazanımlarla bu davranışların ortaya çıkması bakımından Aleviliğin sosyolojik öğretiminde duyuşsal amaçlar eğitimin genel ve özel amaçları, sosyoloji dersi öğretim programının genel ve özel amaçlarına paralel olarak önem arz etmektedir. Örneğin Türkiye’de bütün toplumsal kesimler için Ehl-i Beyt sevgisinden söz edilmesi, tarihsel ve dinî bir içerik olarak ortaya konulabilir. Ehl-i Beyt sevgisinin toplumsal yansımaları akademik anlamda din sosyolojisinin bir konusu olarak ele alınabilir. Aleviliğin bu bağlamda ortaöğretim sosyoloji dersinde öğretiminde ise hem bilimsel, sosyolojik bir içerik ortaya konulabilir hem de duyuşsal bir amaç gerçekleştirilebilir. Duyuşsal alana dönük öğretim, duyuşsal alanın en alt düzeyi farkındalık, bir değeri kabullenme ve değer vermedir (Ertürk 1986: 67-69). Aynı şekilde Bacanlı (1999:10-12)’ya göre, duyuşsal eğitimde sosyal problemler yaklaşımı sosyal sorunları programa alır. Bu bağlamda amaç, demokratik süreçlere değer veren ve farklılıklara saygı duyan bireyler yetiştirmektir. Bu noktada Aleviliğin sosyolojik öğretiminde duyuşsal amaçlara dönük en temel kazanımlar, Aleviliğin bir toplumsal gerçeklik olarak bilimsel, sosyolojik olarak anlaşılması ve kabullenilmesi, aynı şekilde demokratik bir toplumsal yapıda farklılıklara saygı gösterilmesinin sağlanmasıdır. Şüphesiz, Türkiye için tarihsel ve toplumsal olarak temel sosyal bütünleşme sorunlarından birisi olan Alevi-Sünni ayrılığının bu düzeyde basit ele alınması sorunun çözümüne ilişkin kapsamlı öneriler ortaya koyamayacaktır. Bu noktada formel eğitim, Aleviliğin bilimsel olarak öğretilmesi ile sınırlı, olumlu bir duyuşsal işlev görebilir. Bunun dışında sorunun genel olarak çok boyutluluğu, çözüm için de çok boyutlu yaklaşımları gerektirmektedir.

Aleviliğin Öğretiminde Sosyoloji ve Diğer Derslerin Tutarlılığı

Öğretim programlarında dış tutarlılık ve kaynaşıklıkla Aleviliğin sosyolojik öğretiminde diğer derslerden de yararlanılması öğretim süreci bakımından destekleyici olabilir. Şöyle ki din kültürü ve ahlak bilgisi ve tarih derslerindeki içeriğe ek olarak felsefe ve halkbilim derslerinin bu konudaki içeriğinin geliştirilmesi ve gerekli

yeni içeriğin oluşturularak programlara entegre edilmesiyle bu tutarlılık sağlanabilir. Daha önce belirtildiği gibi Aleviliğin din kültürü ve ahlak bilgisi programlarında sadece din kurumu bağlamında ve duyuşsal bir yaklaşımla ele alınışı aynı şekilde tarih programlarında sadece tarihsel olaylar zinciri olarak ortaya konması ve bugüne bakan yönü ile ele alınmaması bakımından sorunludur. Oysa Alevi-Bektaşî düşüncesinin felsefi ve tasavvufî yönleri ile ortaöğretim felsefe programında daha detaylı işlenmesi, aynı şekilde geleneksel Alevi kültürünün halk kültürü içindeki yerinin somut örneklerle seçmeli Halkbilim dersi programında zenginleştirilmesi, Aleviliğin sosyolojik öğretimine alt yapı oluşturması bakımından önemli olacaktır. Ancak Aleviliğin ortaöğretim felsefe dersi programında dolaylı olarak çok sınırlı bir içerik şeklinde yer aldığı görülmektedir (MEB, 2009). Bu içerikte Aleviliğe ilişkin doğrudan bir atıf söz konusu değildir. Hacı Bektaş Veli'nin tasavvuf düşüncesinin işlendiği içerik daha genel, Aleviliğe ve Bektaşîliğe ilişkin doğrudan bir ifadenin yer almadığı felsefi bir içeriktir.

Tarih dersi öğretim programlarında da net ifadelerle tarihsel bir içerik ortaya konulmamaktadır. İslam tarihî içinde ilk ayrılıkların baş göstermesi, bunun nedeni olan siyasi olaylar, savaşlar tarihsel olarak ortaya konulmaktadır. Toplumsal bir olgunun anlaşılmasında tarih-sosyoloji ilişkisinin kaçınılmazlığı bir yaklaşım olarak ortaöğretim tarih programlarımızda yer almamaktadır. Örneğin, İslam tarihinde bir olay, çatışma ya da savaşın sonuçları "İslam'da ilk ayrılık ortaya çıkmıştır.", "Ayrılıklar derinleşmiştir." vb. şekillerde ifade edilmektedir. İfadelerdeki belirsizlikler hedef öğrenci grubu tarafından ayrılığın hangi bağlamda nasıl bir ayrılık olduğu, bu olayın günümüze somut bir sorun olarak nasıl yansıdığı, olayın bir başlangıç olmakla birlikte nelere sebep olduğu çerçevesinde konunun somut olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İslam tarihinde Alevi-Sünni ayrılığının tarihsel olarak analizine ilişkin bütün olayların ele alınması şüphesiz daha önce tartışılan yöntem ve sübjektif yaklaşım sorununu doğurabilir.

Sonuç

Alevilik, ne olduğu, İslamiyet içindeki yeri, tarihsel, antropolojik özellikleri üzerine yapılan tartışmaların dışında Türkiye'nin toplumsal yapısında demografik bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin bilimsel, sosyolojik olarak kavramsallaştırılmasını güçleştiren, Alevilik üzerine devam eden tartışmalardır. Alevi toplumsal kesimlerin, Aleviliğin devlet nezdinde tanınması, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde temsil edilmesi, ders programlarında yer almasına yönelik talepleri, Türkiye'nin siya-

sal-toplumsal değişme süreçlerine paralel, belirli konulardaki tartışmaların devam etmesine rağmen, devlet, siyasal iktidarlar ve diğer toplumsal kesimler tarafından karşılık bulmaya başlamıştır. Aleviliğin içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi programlarına eklenmesi tartışmaları bitirmemiş aksine arttırmıştır. Alevilikle ilgili ancak Aleviliğe doğrudan atıf yapılmayan dolaylı içerikler Tarih, Edebiyat, Felsefe vb. derslerde yer almaktadır. Bu derslerden hiçbirinin içeriğinde Alevilik, derslerin konusu ve içeriği dolayısıyla da sosyal bir olgu olarak ele alınmamaktadır.

Sosyoloji dersi, sosyolojinin konusu, problem alanları itibarıyla Aleviliğin ortaöğretim düzeyinde bilimsel ve objektif olarak öğretilbileceği yegâne dertir. Aleviliğin diğer dolaylı, ilgili derslerde dolaylı ilişkilerin kurularak öğretilmesi, Aleviliğin sosyal gerçeklik boyutlarına değinilmesini mümkün kılmamaktadır. Konunun toplumsal boyutta tartışılmalı yönleri ise en basit düzeyde içeriğin belirlenmesini imkânsız kılmakta ya da tarafları tatmin etmemektedir.

1924 yılından bu yana uygulanan 8 sosyoloji öğretim programında ve bu programlar doğrultusunda yazılmış kitaplarda Aleviliğe ilişkin doğrudan/dolaylı bir içerik yer almamıştır. Aynı durum yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan ve söz konusu içeriğin konu anlatım içeriklerine de öğrenci etkinliklerine de çok uygun olmasına rağmen 2009 programı için de geçerlidir.

Aleviliğin sosyoloji programına entegrasyonu için programın amaçları, kazanımları, bütün konu başlıkları ve öğrenci etkinliklerine uygunluğu dolayısıyla bu uygun alt yapı ile mümkün olan başlıklarda programa uyarlanması için bütün unsurları dikkate alınarak gerekli program geliştirme çalışmaları yapılmalıdır.

Alevilik öğretim programına; toplumsal yapının bileşenleri, toplumsal yaşamın zorunluluğu, birlikte yaşama kültürü, din kurumu, kültür, toplumsal bütünleşme, toplumsal kontrol, duyuşsal-olumlu bir yaklaşımla toplumsal çatışma ve dışlama vb. başlıklarda program geliştirme sürecinin unsurları doğrultusunda eklenebilir. İçerik, akademik bilgi içeriği olabileceği gibi öğrenci etkinliklerine yönelik de olabilir. Bu noktada her konuya uygunluğu bakımında geleneksel Alevi kültürünün, geleneksel Sünni kültürle benzeşen, örtüşen, ayrışan yönleri etkinliklerde ele alınabilir.

Program revizyon çalışmasında dikkat edilmesi gereken en temel husus ise bilimsel/sosyolojik gerçeklere, araştırmalara dayanan, sübjektif yaklaşımları dışlayan ancak asgari toplumsal uzlaşmanın sağlandığı, milli eğitimin ideal, genel amaçlarına ve toplumsal bütünleşmemize katkı sağlayacak bir içeriğin oluşturulması olmalıdır.

Kaynakça

- ARSLANOĞLU, İbrahim.(2012). Genel Sosyoloji. Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- BACANLI, Hasan.(1999). Duyuşsal Davranış Eğitimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- BEKTAŞ ÖZTAŞKIN, Özlem. (2012).“Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,61: 245-271.
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş; ÇİVİ, Cuma. (1994). Genel Öğretim Metodları. Konya: Atlas Kitabevi.
- ÇİFTÇİ, Selcen. (2011). “Bir Grup Yükseköğretim Öğrencisinin Hacı Bektaş Velî’yi Tanıma Düzeyi ve Bektaşilik Hakkındaki Tutumları”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 57: 225-244.
- DEMİREL, Özcan. (2000).Öğretme Sanatı.Ankara: Pegem Yayıncılık.
- DÖNMEZER, Sulhi. (1982). Sosyoloji. Ankara: Savaş Yayınları.
- ERASLAN, Levent. (2008). “Sosyal Bilimler Eğitimi Bağlamında Ortaöğretim Kurumları Sosyoloji Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi”, Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu, Çanakkale Üniversitesi, 14-16 Mayıs 2008.
- ERASLAN, Levent. (2011). “Use Of New Approaches In Teaching Sociology (Application Of A Technique For Producing Idea)”, Educational Research and Reviews, 6(1).
- ERDEM, Selman. (2000). Lise Sosyoloji. İstanbul: Fil Yayınevi.
- ERGUN, Mustafa. (1987). Eğitim ve Toplum. Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi
- ERTÜRK, Selahattin. (1986). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Meteksan Yayınları.
- GIDDENS,Anthony. (2000): Sosyoloji. çev: Hüseyin Özel. İstanbul: Ayraç Yayınları.
- IŞIK, Metin vd. (2010). “Türk Toplumunda Hacı Bektaş Velî Algısı Üzerine Bir Çalışma”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 55: 173-191.
- İBN HALDUN. (1988): Mukaddime.çev: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KAYMAKCAN, Recep.“Alevilik Üzerinden Din Dersini Tartışmak”, DEM Dergisi. 2/6 :67-71.www.dem.org.tr adresinden 13.01.2013 tarihinde alınmıştır.
- “MEB din kültürü ve ahlak bilgisi Dersi Öğretim Programı”. www.ttkb.meb.gov.tr adresinden 11.01.2013 tarihinde alınmıştır.
- “MEB Sosyoloji Dersi Öğretim Programı”. www.ttkb.meb.gov.tr adresinden 11.01.2013 tarihinde alınmıştır.
- “MEB Tarih Dersi Öğretim Programı”.www.ttkb.meb.gov.tr adresinden 11.01.2013 tarihinde alınmıştır.
- “MEB Felsefe Dersi Öğretim Programı”.www.ttkb.meb.gov.tr adresinden 11.01.2013 tarihinde alınmıştır.

- OKUR, Alpaslan.(2012).“Hacı Bektaş Veli ve İlgili Kavramların Tanınabilirlik/Algısı Üzerine Bir Araştırma ve Öğretim Programlarındaki Durumu”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 64: 200-218.
- OZANKAYA, Özer.(1996). Toplum Bilim.İstanbul: Cem/Kültür Yayınları.
- YILMAZ, Hüseyin.(2009).“Alevilik-Sünnilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri” C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/2: 189-209.
- ZENGİN, Mahmut. (2010).“Yeni İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi Öğretim Programının Uygulamadaki Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XII, Sayı: 22: 121-160.